

UDK: 07 (497.5) »1943«
341.48 (47=84) »1943«
Stručni članak
Primljeno: 12. 1. 1998.

Odjek zločina u Katynskoj šumi u tisku Nezavisne Države Hrvatske od travnja do lipnja 1943. godine

MARIO JAREB,
Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor analizira pisanje tiska Nezavisne Države Hrvatske o zločinu u Katynskoj šumi u proljeće 1943. godine. Pri tome se zapažaju dva pristupa u člancima posvećenim Katynu. Dok dio njih ima za zadaću podastrijeti hrvatskoj javnosti činjenice o zločinu, u rasvjetljavanju koga je imao znatnu ulogu dr. Eduard Miloslavić s Medicinskog fakulteta u Zagrebu, drugi dio koristi pojam Katyna u svrhu promidžbe. Pri tome autor izdvaja neke promidžbene elemente, koje je promidžba NDH koristila uz pojam Katyna, a poradi diskreditacije svojih ratnih i političkih protivnika.

Uvod

Kada se u travnju 1998. godine napunilo točno 55 godina od otkrića masovnih grobnica u Katynskoj šumi, europska su se i svjetska javnost još jednom podsjetile na jedan od najstrašnijih ratnih zločina ikad zabilježenih. U Katynu (na krajnjem zapadu današnje Ruske federacije) početkom 1940. godine gotovo 12000 zarobljenih i nenacružanih časnika i dočasnika poljske vojske hladnokrvno je i sustavno likvidirala sovjetska komunistička vlast.

Poslije izbijanja rata između Njemačke i SSSR-a u ljeto 1941. područje na kojem je učinjen taj strašan zločin ubrzo su zaposjele njemačke postrojbe. Njemačke vojničke vlasti dugo nisu znale za tajne Katyna, tek im je u travnju 1943. godine uspjelo doznati za njih. Kada su, pak, vijesti o otkriću masovnih grobnica u Katynskoj šumi objavljene, europska i svjetska javnost, na obje zaraćene strane, snažno je i burno reagirala, bez obzira je li pristajala uz njemačke obavijesti, ili ih je odbacivala. Sovjetski Savez, koji je bio označen krivcem za pokolj, potpuno je odbacio sve navode njemačke strane. I Zapad ih je, unatoč nekim opreznim nagađanjima o mogućoj istinitosti njemačkih navoda, odbacio. Poljaci (poljska vlada, poljska vojska i izbjeglice u inozemstvu), iako oprezni prema njemačkim tvrdnjama, ipak nisu odbacili mogućnost da su Sovjeti, s kojima su i inače imali teških iskustava, uistinu počinili zločin. Stoga je poljska vlada u emigraciji zatražila neutralno i objektivno is-

traživanje grobova u Katynskoj šumi. U Njemačkoj i u državama koje su s njom bile u savezništvu ili od nje vojnički zaposjednute službeni su krugovi, ali također i velik dio javnosti, prihvatili njemačke tvrdnje.

Ni Nezavisna Država Hrvatska nije ostala izuzetkom. Mnogobrojni novinski napisi, govori i obavijesti na radiju, pa čak i dojmivi plakat¹, upoznali su hrvatsku javnost s masovnim grobnicama i zločinom počinjenim u Katynskoj šumi. Mnogobrojni su razlozi zašto je fenomen Katyna dobio tako snažan odjek u hrvatskom tisku u tom razdoblju. Slijedeći kao pripadnica tabora sila Osovine njihovu politiku i, među ostalim, ratnu i političku promidžbu, Nezavisna Država Hrvatska gotovo automatski je prihvaćala njemačke i talijanske vijesti i njihova tumačenja. Nasuprot tome, NDH se i sama našla usred krvavog građanskog rata na vlastitom tlu, a on se ponajprije vodio između dviju hrvatskih struja i koncepcija koje su koristile svaku prigodu da bi ocrnile onu drugu stranu. Našavši se, dakle, u stanju građanskog rata, hrvatska je javnost u travnju saznala za zločine u Katynu.

Plakat Katyn iz 1943. godine

Osim oružjem, ovaj rat se vodio i riječima te je promidžba svake strane upotrebljavala sva dostupna sredstva da bi diskreditirala protivnika. Promidžba Nezavisne Države Hrvatske je, kako zbog opće borbe sila Osovine

¹ Plakat pod naslovom *Katyn* u posjedu je Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu, odjela za tisak, pod inv. brojem 10457. Osim dojmljivih slika, donosi i vrlo zanimljive tekstovne poruke, tipične za promidžbu NDH, a o čemu će biti riječi u nastavku ovog članka.

protiv komunističkog SSSR-a, tako još više zbog vodeće uloge komunista unutar partizanskog pokreta i NOV Hrvatske, kao vrlo bitan element isticala borbu protiv boljševizma, odnosno komunista. Pritom su se osobito isticali komunistički zločini i druge strahote sustava u SSSR-u, te se ukazivalo na povezanost hrvatskog i jugoslavenskog partizanskog pokreta s SSSR-om. U sklopu toga su izvješća iz Katyna došla kao naručena. Moglo se argumentirano i uvjerljivo, slikom i riječju, ukazati hrvatskom stanovništvu na opasnosti koje bi pobjeda boljševizma (u hrvatskom slučaju pobjeda komunističkih partizana) mogla donijeti. Zato su promidžbeni elementi u člancima posvećenima Katynu prilično istaknuti. Upravo zbog toga posvetit ću posebnu pozornost tim promidžbenim elementima, ne izostavljajući, dakako, ni druge informacije koje su ti članci pružali hrvatskoj javnosti.

Vlasti NDH nisu ostale samo na tome da prenose njemačka i druga strana izvješća, nego su nastojale i same doprinijeti rasvjetljavanju masovnih zločina, uputivši profesora sudske patologije Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu dr. Eduarda Miloslavića da kao član međunarodnog povjerenstva, u njemačkoj organizaciji, posjeti Katyn i ondje sudjeluje u istrazi zločina od 28. do 30. travnja 1943. godine. Prof. dr. Miloslavić je poslije povratka u Zagreb održao više predavanja o svojim dojmovima i nalazima iz Katyna (kako na Sveučilištu, tako i na radiju), a objavio je i nekoliko napisa u tisku. Godine 1944. godine napustio je Hrvatsku i vratio se u SAD,² izbjegavši najvjerojatnije tako tragičnu sudbinu koja je sustigla prof. dr. Ljudevita Juraka, profesora na Veterinarskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, koji je (također 1943. godine) bio članom sličnog povjerenstva koje je istraživalo masovne grobnice žrtava boljševizma u mjestu Vinici u Ukrajini i kojeg je zbog toga u lipnju 1945. pogubila komunistička jugoslavenska vlast.³ Prof. dr. Miloslavić

² Prof. Miloslavić je rođen u SAD-u, gradu Oaklandu, država California, 20. prosinca 1884. godine kao dijete hrvatskih iseljenika iz Dubrovnika, te je prema tome bio i američki državljanin. U početku svoje karijere radio je u SAD-u. Tako je od 1921. do 1924. godine bio profesor sudske medicine i kriminalistike na Marquette University u gradu Milwaukee, država Wisconsin. Kasnije je prešao u Zagreb, gdje je počeo raditi na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (redovnim profesorom na Medicinskom fakultetu postao je krajem 1932. godine (od travnja do rujna 1941. godine obavljao je i dužnost dekana Medicinskog fakulteta, vijest o imenovanju donio je *Hrvatski narod*, broj 73, subota, 26. travnja 1941. godine, str. 3.), gdje je bio i u trenutku odlaska u Katyn. Nakon odlaska iz Hrvatske radio je neko vrijeme na Saint Louis University, Missouri. Umro je 13. studenoga 1953. godine prigodom posjete Španjolskoj, a pokopan je u Americi. U novije vrijeme životopis dr. Miloslavića objavio je dr. Vladimir Dugački u knjizi *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 275.–276., dio je podataka iz tog životopisa upotrijebljen i u ovom članku. Isti autor objavio je članak »Eduard Miloslavić – svjedok istine o boljševičkom velezločinu u Katynskoj šumi«, u *Manuđiću*, br. 6, studeni–prosinac 1997., str. 1190–1194.

³ Životopis dr. Ljudevita Juraka (Zalug, Hum na Sutli, 6. listopada 1881. – Zagreb, lipanj 1945.) također je objavio dr. Vladimir Dugački u knjizi *Tko je tko u NDH*, str. 174. Isti je članak »Istina i čast važniji od života – tragična žrtva prof. Juraka« u tromjesečniku *Hrvatska*, broj 1/4, 1995., str. 62–65. Inače, slučaj masovnih grobova kod Vinice iskorišten je od promidžbe NDH na sličan način kao i grobovi kod Katyna. Prva vijest o otkriću grobova u Vinici objavljena je u Hrvatskoj početkom lipnja 1943. go-

nastavio je djelovati u SAD-u. 1952. godine, neposredno uoči smrti, pronašlo ga je povjerenstvo Kongresa SAD-a, koje je istraživalo navode o slučaju Katyna. On je pred tim povjerenstvom 13. ožujka 1952. godine svjedočio, ponovivši svoje tvrdnje iz 1943. godine.⁴

Kako je već rečeno, tisak u NDH pozorno je pratio događanja oko Katyna. Iako je u to vrijeme na području NDH izlazilo više desetaka (ako ne i više od stotinu) raznih listova, obradio sam samo dva najznačajnija – dnevnik *Hrvatski narod* i tjednik *Spremnost*. Razloge ovom izboru nije teško obrazložiti. Navedeni listovi, koji su izlazili u glavnom gradu Nezavisne Države Hrvatske Zagrebu, bili su u biti središnja glasila tadašnjih vlasti i vodećeg Ustaškog pokreta, te su u uvjetima jednostranačja i stroge kontrole medija predstavljali uzor i obrazac pisanja ostalim listovima. Osim toga, veliki dio ostalih listova bili su lokalna glasila koja su, posebno u usporedbi s navedenima, puno manje izvješćivala o inozemnim događajima, i kojima je glavna svrha bila informirati o životu svoje sredine. Zbog toga su vijesti iz inozemstva u tim glasilima iznimno kratke. U mnogo slučajeva radi se o prenoše nju članaka iz drugih listova, a posebno onih koji će biti obrađeni u ovom članku. Osim tih glasila, izlazilo je na području NDH još nekoliko tjednika i dnevnika (u Zagrebu i većim gradovima – Osijeku, Sarajevu, Banjoj Luci, itd.) koji se po opsegu i bitnosti donekle približuju navedenim vodećim glasilima, no ipak, posebno promatrajući vijesti iz inozemstva, ne donose ništa posebno različito i novo, te i oni u dobrom dijelu slijede prije spomenute obrasce.

Zanimljivo je napomenuti kako protivnička, partizanska strana, nije našla za potrebno detaljnije se pozabaviti problemom Katyna. Tako se u vodećim partizanskim glasilima u Hrvatskoj, *Vjesniku* i *Naprijedu*, mogu izdvojiti tek dva kraća članka u kojima se spominje problem Katyna⁵. Dakako, ti članci potpuno slijede sovjetske poglede, odnosno u potpunosti odbacuju njemačke optužbe i poljske sumnje.

dine (prvi članak objavljen je u dnevniku *Hrvatski narod*, u broju 755, petak 11. lipnja 1943. godine). U to vrijeme je već splasnulo interes hrvatskoga tiska za slučaj Katyna. Iako je i o Vinici objavljeno više članaka, ipak se njihov broj i opseg ne mogu mjeriti s onima o Katynu. Najopsežniji i nabitniji je članak prof. dr. Lj. Juraka »Skupni grobovi u Vinici: Razmatranje o nalazima u Vinici prigodom rada međunarodnog povjerenstva«, *Hrvatski narod*, broj 799, nedjelja, 25. srpnja 1943. O slučaju Vinice objavljena je i posebna brošura pod naslovom *Vinica – zločin i kazna*. Jedan primjerak ove brošure u posjedu je Hrvatskog povijesnog muzeja u Zagrebu, odjel za tiskanu građu, smještaj 128.

⁴ Drago Dujmić, »Ratni zločini: Katyn«, *Časopis za suvremenu povijest*, br. I–II, Zagreb, 1990., str. 175.

⁵ Prvi članak u partizanskim glasilima pod naslovom »Sovjetski je Savez prekinuo diplomatske odnose s Poljskom izbjegličkom vladom« izašao je u *Naprijedu – Organu Komunističke Partije Hrvatske*, god. 1, br. 2 od 28. travnja 1943., str. 2. Drugi članak pod naslovom »Zašto je SSSR prekinuo odnose s poljskom vladom?« izašao je u *Vjesniku Narodnooslobodilačke fronte Hrvatske*, god. III, br. 3 od 1. svibnja 1943., str. 1. U oba članka se najoštrijim riječima odbijaju njemačke optužbe i napada poljska vlada zbog sumnji u sovjetsku krivnju. Tako se u članku u *Naprijedu* zaključuje: »Namjere njemačkog fašizma i izdajničke poljske vlade u Londonu da krvave pokolje Poljaka u Smolensku ljeta 1941. od strane nacističkih divljih šakala pripíše najvoljenijoj narodnoj vojsci na svijetu bratskoj Crvenoj Armiji, govori o prljavoj i najgadnijoj raboti izbjegličke poljske vlade«.

*Pregled članaka o Katynu
u Hrvatskom narodu i Spremnosti*

Dnevnik *Hrvatski narod* bio je vodeće glasilo u NDH. Kako se to vidi iz impresuma, bio je glasilo ustaškog pokreta. Prvi put *Hrvatski narod* izlazio je od 1939. do 1940. godine kao list koji je izražavao proustaške stavove. Urednik lista u to vrijeme bio je hrvatski književnik, i jedan od vođa Ustaškog pokreta u domovini, dr. Mile Budak. Prvi broj u NDH izašao je 10. travnja 1941. godine. Za NDH *Hrvatski narod* izlazio je svaki dan osim ponedjeljka. Taj dnevnik je u biti predstavljao nastavak *Hrvatskog naroda* iz 1939. i 1940., te je godište 1941. označeno kao god. III. Posljednji broj *Hrvatskog naroda* izašao je u nedjelju 6. svibnja 1945. godine, samo dva dana uoči ulaska partizana u Zagreb. U vrijeme kada se u *Hrvatskom narodu* pisalo o Katynu glavni urednik bio je Ivo Bogdan, jedna od vodećih osoba u novinstvu i promidžbi NDH.⁶

Dok je *Hrvatski narod* bio vodeći dnevnik u NDH, tjednik *Spremnost – Misao i volja ustaške Hrvatske* (dalje u tekstu samo: *Spremnost*) bio je vodeći tjednik. Prvi broj *Spremnosti* izašao je 1. ožujka 1942. godine. Tjednik *Spremnost* je izlazio bez prekida do samog kraja rata (posljednji broj 6. svibnja 1945. godine). *Spremnost* je bio svakako jedan od najznačajnijih i, ne razmatrajući njegovu ideološku i političku opredijeljenost, najbolje uređivanih listova u NDH. Bio je uglavnom namijenjen intelektualcima i obrazovanijim slojevima.

⁶ Ivo Bogdan (Suđurađ na Šipanu, 30. rujna 1907. – Buenos Aires, 18. kolovoza 1971.) u međuratnom je razdoblju djelovao kao novinar i publicist. Njegovo je pisanje obilježeno izrazitim antikomunizmom i zalaganjem za hrvatsku nezavisnost. To je osobito došlo do izražaja tijekom njegovog sudjelovanja u izdavanju već spomenutog tjednika *Hrvatski narod*. Ovaj tjednik izražavao je ustaške stavove u zemlji i promicao ustaške ideje. Zbog svog oporbenjaštva vlastima Banovine Hrvatske i protivljenja postojanju bilo kakve Jugoslavije bio je *Hrvatski narod* zabranjen odlukom banske vlasti Banovine Hrvatske od 1. ožujka 1940. godine, a na osnovi odluke Državnog tužništva u Zagrebu od 14. veljače 1940. godine o zabrani raspačavanja letka pod naslovom »Šuflaj naš žrec i vidovnjak«, koji je napisao dr. Mile Budak, koji je tada i vodio tjednik *Hrvatski narod*. Vijest o zabrani objavljena je, među ostalim, i u tjedniku *Hrvatska zemlja*, god. I, br. 1, Zagreb, 8. ožujka 1940., str. 16. Budući je u NDH novopokrenuti dnevnik *Hrvatski narod* smatran, kako je navedeno, nastavkom Budakovog tjednika iz 1939., to je u impresumu 1941. godina vođena kao godina III, a ne godina I. I grafički izgled zaglavlja slijedio je predratni tjednik. Od prvih dana Ivo Bogdan bio je jedna od najvažnijih osoba u *Hrvatskom narodu*, a takvim je i ostao unatoč činjenici da je tijekom rata bio na različitim dužnostima. Posljednja dužnost koju je obavljao bila je dužnost ravnatelja Glavnog ravnateljstva za promidžbu. U to vrijeme redovito je pisao uvodnike u nedjeljnim izdanjima *Hrvatskog naroda*, u kojima je poglavito analizirao tadašnje stanje u Europi i položaj NDH unutar toga. Poslije sloma NDH uspio je napustiti Hrvatsku i potom se prebaciti u Argentinu, gdje je živio do smrti 1971. godine (sumnja se da ga je ubila jugoslavenska tajna policija). I tijekom svog boravka u Argentini nastavio se baviti novinarstvom, te je bio urednikom hrvatskog časopisa na španjolskom jeziku *Studia Croatica*, a koji je nastavio izlaziti sve do danas. I Bogdanov životopis objavljen je u već spomenutoj knjizi *Tko je tko u NDH*, str. 43. Dijelovi tog životopisa korišteni su u ovoj bilješci.

U vrijeme kada se u *Spremnosti* intenzivno pisalo o problemu Katyna glavni urednik bio je Tias Mortigijija.⁷

Prvi put je hrvatska javnost doznala za postojanje masovnih grobnica u Katynskoj šumi iz članka pod naslovom »Tragedija poljskih časnika kod Smolenska najjasnija sovjetska namjera prema Europi«, koji je objavljen u *Hrvatskom narodu*, u broju 711, nedjelja, 18. travnja 1943., na prvoj stranici. Prenoseći njemačke obavijesti taj članak opisuje odnose i postupke poljske emigracije i sovjetske vlade, tj. njihov sukob. Kao pretpostavka iznosi se brojka o 12.000 ubijenih poljskih časnika. Pisac članka nastoji kao iznimno bitno naglasiti da je taj zločin »novi dokaz sovjetskih namjera prema Europi«. U tom tonu napisan je i kraj članka: »Iztičući ovo u berlinskim se mjerodavnim krugovima kaže, da je to *novi dokaz o sovjetskim namjerama prema Europi*, koje je spriječilo njemačko i savezničko oružje«. »Tragedija poljskih časnika kod Smolenska je po dubokom uvjerenju odgovornog Berlina ujedno i najjasnija opomena svim narodima, koji možda još uvijek od Sovjetske unije očekuju neki mir i tobožnji pravedni poredak. Kada bi se ostvarilo ono, što Englezka i Amerika kane prepustiti Sovjetskom savezu, Europa bi proživjela nekoliko grobova, kao onih kod Smolenska, koji međutim nisu, prema njemačkim obavjestima, jedini.« Već ovdje se može razabrati osnovni promidžbeni element, koji je promidžba NDH koristila kada je pisala o problemu Katyna, a koji je i inače bio jedan od najbitnijih elemenata kojim se ta promidžba bavila. Riječ je, kako članak kaže, o »sovjetskim namjerama«, odnosno boljševizmu (komunizmu).

Ipak, prije nego se progovori o promidžbenim elementima unutar članka o Katynu, treba ponajprije prikazati nekoliko bitnih tekstova, u kojima je hrvatskoj javnosti pruženo najviše obavijesti o samom zločinu. Riječ je o člancima koji su izravno povezani s već navedenom djelatnošću dr. E. Miloslavića, koji je kao svjedok s mjesta zločina bio u Hrvatskoj najpoznatija osoba da progovori o Katynskoj šumi.

Hrvatska javnost doznala je o boravku dr. Miloslavića u Katynu iz članka objavljenog u *Hrvatskom narodu* 4. svibnja 1943.⁸ Tu je dr. Miloslavić naveden

⁷ Tias Mortigijija, Dubrovnik, 7. travnja 1913. – ?, 23. listopada 1947. Mortigijija je, osim što je djelovao u *Spremnosti*, surađivao i u mnogo ostalih listova što su izlazili u NDH. Mortigijija se također bavio i istraživanjem pomorske prošlosti Hrvata, a osobito Dubrovnika, o čemu je za NDH objavio više članaka, a osobito u *Spremnosti*. Jedan od prvih članaka na tu temu objavio je u *Ustaškom godišnjaku 1942.*, pod naslovom »Pomorski karakter i snaga Hrvata«, str. 217–222. Ovo ističem zbog činjenice da je Mortigijija o ovome (kako je vidljivo iz članaka u *Spremnosti*) napisao veću studiju, koja nije objavljena. Poslije sloma NDH uspio se skloniti u Austriji. Ipak, engleske vojničke vlasti uhitile su ga u drugoj polovici 1946. godine i izručile Jugoslaviji, gdje je osuđen na smrt i pogubljen u listopadu 1947. godine. Najopširniji prikaz njegova života i rada može se naći u nedavno objavljenom vlastitom Mortigijijinom životopisu; Tias Mortigijija, *Moj životopis*, priredio Trpimir Macan, Nakladni zavod MH, Zagreb 1996. Također, njegov životopis može se naći u već spomenutoj knjizi *Tko je tko u NDH*, na str. 282.

⁸ »Zločin kod Katyna u svjetlu nalaza europskih učenjaka / Sudsko liječničko utvrđenje o groznom umorstvu, izvedenom nad poljskim časticima«, *Hrvatski narod* (dalje: *HN*), br. 722, utorak, 4. svibnja 1943., str. 1.

kao član međunarodnog povjerenstva koje je istraživalo grobnice poljskih vojnika. Čitatelji su također obaviješteni o prvim rezultatima istraživanja spomenutog povjerenstva. Među ostalim, tada je nepobitno ustanovljeno da su poljski časnici i dočasnici umoreni u ožujku i travnju 1940. godine, dakle više od godinu dana prije njemačkog zaposjednuća područja oko Katyna.

Poslije povratka u Zagreb dr. Miloslavić je prilično djelatno obavještavao hrvatsku javnost o svojim iskustvima. Osim članaka u novinama, govorio je i na radiju, a održao je i više javnih predavanja, što je sve zabilježeno i u tisku.⁹

Napokon, veliki članak iz pera samog dr. Miloslavića, pod naslovom »Znanstvena izraživanja grobova u šumi kod Katyna« izašao je u *Hrvatskom narodu*, broj 733, u nedjelju, 16. svibnja 1943. na trećoj stranici. Na gotovo cijeloj stranici¹⁰ autor opisuje svoja iskustva. Ukratko, Miloslavić na samom početku govori kako je došlo do otkrića Katyna od strane njemačkih vlasti, a uz pomoć lokalnog ruskog pučanstva. Pri tome se posebno naglašava da su Sovjeti nastojali prikriti tragove zločina, posadivši nad grobove mlado drveće, koje je trebalo za nekoliko godina u potpunosti sakriti ono što se dogodilo. Slijedi detaljan opis sedam velikih grobnica u koje su bili položeni ubijeni, te se iznose procjene o 12.000 pogubljenih. Posebno detaljno, kao stručnjak sudske medicine, pozabavio se Miloslavić leševima i problemom identifikacije ubijenih, koja je bila olakšana činjenicom da ubijenima nisu bili oduzimani dokumenti, pisma i dnevnički. To je ilustrirano potresnim opisom dnevnika poljskog bojnika Siolskog, koji je nađen uz njegov leš i iz kojeg je vidljivo kako zarobljenici sve do zadnjeg trenutka nisu bili svjesni strašnog kraja koji ih je čekao. Iznimnu pozornost autor poklanja načinu na koji su poljski vojnici bili ubijeni, iznoseći da su bili ubijeni metkom u potiljak. Članak završava iznošenjem nekih zaključaka međunarodnog povjerenstva, u čijem je donošenju i sam kao član sudjelovao. Kao najbitniji izdvaja se zaključak, da su poljski časnici i dočasnici nedvojbeni ubijeni u ožujku ili travnju 1940. godine, što upućuje na isključivu sovjetsku odgovornost za zločin.

⁹ Predavanje na radiju najavljeno je u kraćoj vijesti pod naslovom »Naučno izraživanje u grobovima u Katynskoj šumi« u *HN*, broj 728, ponedjeljak, 11. svibnja 1943., str. 6. Već sljedećeg dana u članku pod naslovom »Hrvatski učenjak o Katynu« (*HN*, broj 729, srieda, 12. svibnja 1943., str. 3.) objavljeno je izvješće o predavanju koje je Miloslavić održao na Medicinskom fakultetu. Prema člankopiscu Miloslavić je to predavanje održao umjesto redovitog predavanja na zamolbu mnogobrojnog slušateljstva, što govori o velikoj zainteresiranosti hrvatske javnosti za temu Katyna.

¹⁰ *Hrvatski narod* izlazio je na stranicama velikog formata, koje se mogu usporediti s formatom stranica današnjeg *Vjesnika*.

Sve sami bitici u zatiljak. Hrvatski profesor dr. Miloslavić-Zagreb, redoviti član „London Society of Legal Medicine“ u SAD, kao stručnjak poznat pod nadimkom „Doc. Milo“, pokazuje vodji odkopavanja, profesoru dr. Buhtzu-Breslau, posljedak svojih nalaza

Slika objavljena u »Signalu«, Broj 12/1943., 2. lipanjski broj, unutar slikovnog izvješća Hansa Hubmanna pod naslovom »Dokument Katyn«.

Drugi put je Miloslavić opširno progovorio o svojim zapažanjima u *Spremnosti*, u interviewu novinarki Agathi von Hausberger, koji je objavljen pod nazivom »Vapaji iz Katynske šume / Majko Božja Czestochowa! / Razgovor prof. Miloslavića s američkom novinarkom«. ¹¹ I taj interview, koji je kao i članak u *Hrvatskom narodu* izašao na stranici velikog formata, donosi obilje podataka. U bitnim crtama odgovori dr. Miloslavića slijede ono što je već bilo objavljeno u članku iz *Hrvatskog naroda*, te bi detaljniji prikaz ovog razgovora predstavljao ponavljanje već napisanog.

Vidljivo je iz članka u *Hrvatskom narodu* i razgovora u *Spremnosti* kako Miloslavić nije pao u kušnju da u javnosti istupi s promidžbenim stavovima, nego je, kao stručnjak i svjedok, nastojao opisati svoja zapažanja i javnosti dati na uvid rezultate svojih istraživanja. Ipak, u kratkoj crtici uz članak objavljen u *Hrvatskom narodu*, a koju je potpisalo uredništvo (ili urednik) lista, zaključuje se kako je zločin kod Katyna »ne samo opomena nego i poticaj za ozbiljno razmišljanje svima«. Kao osobito bitno ističe se kako je Katyn »jezovita slika onoga, što bi čekalo vodeći sloj svih europskih naroda, koje bi zadesila nesreća, da dođu pod vlast žido-boljševika«. I tu se, dakle, upozorava na opasnosti od boljševizma. Uz to, ovdje se uz boljševizam (odnosno njegove

¹¹ *Spremnost*, II., 69., 20. lipnja 1943., str. 6.

zločine) vezuje i židovstvo. Potonji promidžbeni element također se susreće u člancima posvećenima Katynu.

U člancima u cijelosti ili djelomično posvećenima Katynu osobito su važni elementi (a pruženi su i neki konkretni primjeri iz dosad već opisanih članaka), koje je promidžba NDH izdvajala. Ti elementi nisu karakteristični samo za članke posvećene Katynu, nego su bili nazočni cijelo vrijeme rata. Ovdje je riječ o četiri elementa koje je moguće nedvojbeno izdvojiti.

Svakako najčešće spominjani element je boljševizam, odnosno protukomunistički ton u člancima. Boljševizam¹² se predstavlja kao najveća zamisliva opasnost, čiji zločini već sada opominju. Tako blok vijesti u *Hrvatskom narodu* od 18. travnja 1943.¹³ konstatira da katynski zločin »predstavlja međutim ujedno i uzor onoga, što bi Europu dočekalo... ako bi Sovjetska unija ostala pobjednica«. Slični, opominjući zaključci mogu se naći i u drugim člancima. Tako se u jednom¹⁴ od njih kaže: »Odkrića u Katynskoj šumi kod Smolenska... pokazuju nedvojbeno što bi zadesilo europske narode, kad bi makar i za čas njima zavladao boljševici i njihovi saveznici«. Pozadinom boljševičkih zločina pozabavio se članak »Grozote Katyna / Židovsko-materijalistička podloga boljševičkih zločina«. ¹⁵ Taj članak, kako je vidljivo iz naslova, osim »samo« protukomunističke, ima i izrazitu antisemitsku notu. Ne treba posebno isticati da je to bio sastavni dio promidžbe svih država Osovine, te je i ovdje nepotpisani pisac htio dodavanjem židovskog imena još jače ocrniti komunizam. Prema tom članku, karakteristike su boljševičkih zločina iznimna okrutnost i sustavnost. To su unaprijed i hladno isplanirana smaknuća. Cilj je tih zločina uklanjanje svih slojeva koji bi se mogli naći na putu sovjetskim osnovama. Zločin počinjen u Katynskoj šumi uklapa se, prema člankopiscu, u navedeno. Na kraju se posebno naglašava da su »boljševička zlodjela«, za razliku od nekih drugih, »strašnija i brutalnija«. Dakako, upozorava se da »boljševici pripremaju nova umorstva«. ¹⁶ U istom članku dodaje se da »postupci SSSR-a i njegove nakane su, u stvari, najava još većih zločina.« Ova tvrdnja se potkrepljuje navodima o boljševičkim zločinima u Rusiji i nad drugim narodima nakon 1917. godine.

Već spomenuti antisemitizam vidljiv je i u nekim drugim člancima, pa i u onome¹⁷ što prenosi pisanje poljskih novina (koje su izlazile pod njemačkim nadzorom u okupiranoj Poljskoj). Riječ je o razgovoru poljskog novinara s jednim prebjeglim sovjetskim dužnosnikom. Na osnovi tog razgovora poljski je novinar htio protumačiti psihološku pozadinu zločina. Tu se progovara o

¹² Pojam »boljševizam« najčešće se spominje. Pisci članaka, iako rjeđe, kao isto značne pojmove rabe i »komunizam«, »sovjeti«, »SSSR«.

¹³ *HN*, br. 711, nedjelja, 18. travnja 1943., zadnja stranica, rubrika »Najnovije vijesti«. Blok vijesti pod naslovom »'Crveni križ' će izpitati zločin kod Katyna / Berlin pozdravlja poziv poljske izgnaničke 'vlade' ženevske organizaciji 'Crvenog križa'«.

¹⁴ *HN*, br. 724, četvrtak, 6. svibnja 1943., »Kad će svršiti rat?«, str. 1.

¹⁵ *HN*, br. 725, petak, 7. svibnja 1943., str. 1.

¹⁶ Naslov članka iz *HN*, broj 720, 1. svibnja 1943., str. 2.

¹⁷ *HN*, br. 725, petak, 7. svibnja 1943., »Bivši sovjetski dužnosnik o klaonici GPU kod Smolenska / Sovjetska knjiga o likvidaciji u gomilama«, str. 5.

strašnim staljinističkim zločinima počinjenima na području Šmolenska (u blizini kojeg je i sam Katyn) prije izbivanja Drugog svjetskog rata, a organizacija cijelog staljinističkog sustava i njegovih grozota pripisuje se »židovskom duhu«, »koji je najprije stvorio krvavo ustrojstvo GPU-a, a onda golemu tamnicu, koja se zove Sovjetski savez«. U istom broju *Hrvatskog naroda*, u članku »Timošenko je naložio umorstvo poljskih častnika / 'Vojnici pogubite svoje častnike i generale' – Proglas sovjetskog maršala prigodom ruskog upada u Poljsku«, koji uz ostalo prenosi navodno pismo čitatelja jednih krakovskih novina, provlači se jaki antisemitski ton, te se zločini Sovjeta pripisuju Židovima. Zanimljivo je primijetiti kako je većina takvih članaka izravno preuzeta iz njemačkog novinstva (ili, kako je to slučaj s prethodnim, iz novina koje su izlazile u okupiranoj Poljskoj pod izravnim njemačkim nadzorom, te ih je, osim po jeziku na kojem su izlazile, teško smatrati poljskim). U usporedbi s drugim promidžbenim elementima, antisemitizam po učestalosti pojavljivanja i bitnosti članaka daleko zaostaje za drugim elementima. Problem »boljševičke opasnosti« je i u člancima o Katynu, a i općenito, prednjačio.

U člancima posvećenima temi Katyna po opsegu pisanja ističe se (iako, kako se može vidjeti iz navedenog, bitno zaostaje za elementom boljševizma) pisanje o držanju zapadnih saveznika (a posebno Velike Britanije) prema problemu Katyna i poljskom problemu uopće. Osnovna je crta tog pisanja isticanje nečasne uloge Zapada u odnosu prema Poljacima. Posebno se naglašava kako Zapad zbog svojih interesa popušta Sovjetima na štetu Poljaka. Poljaci se tada, ali i u mnogim člancima sve do kraja rata, uzimaju kao primjer malog europskog naroda čija se sudbina izjednačava s mogućom sudbinom i drugih malih naroda koje je Zapad, prema pisanju *Hrvatskog naroda* i *Spremnosti*, prepustio na milost i nemilost Sovjetima, odnosno boljševizmu. Garancije Zapada nemaju nikakve vrijednosti, a vjera u Zapad ne može donijeti narodima Europe, ništa više od potpadanja pod boljševičku vlast, koja čini, kao u slučaju Katyna, nevidene zločine. Kao primjer može dobro poslužiti već navedeni članak »Tragedija poljskih častnika kod Smolenska najjasnija sovjetska namjera prema Europi«, u čijem zaključku je slična tvrdnja. Tako se u odjeljku jednog članka indikativnog naslova »Nemoć Londona i Washingtona«¹⁸ kaže kako Amerikanci i Englezi samo dijele lijepe riječi. I u članku pod naslovom »'Savezničke' razprave hipotetske vrijednosti«¹⁹ piše se negativno o Zapadu: »Sve u svemu, Anglosasi niti žele niti mogu stati na put sovjetskim napadačkim namjerama prema ostalim narodima Europe, bili oni u jednom ili drugom taboru«. Dakako, za člankopisca nema dvojbe da zaštitu narodima Europe jamči samo njemačko oružje. Konačno, u istom broju *Hrvatskog naroda*, u članku »Sovjeti i Poljaci / 'Prvi hitac iz topa bit će propast Poljaka', rekao je Nikola I., a to isto je rekao i Staljin godine 1939. (Prigodom nalaza europskih učenjaka o zločinstvu kod Katyna« kaže se da je Zapad uvijek po-

¹⁸ *HN*, broj 723, srieda, 5. svibnja 1943. Ovo je naslov odjeljka unutar članka pod naslovom »Sovjeti traže glavu Sikorskoga / Anglosasi ne mogu zaštititi ni Poljake pred Sovjetskim osnovama«. I ovaj naslov, kao i naslov članka, karakteristični su za članke koji govore o Zapadu.

¹⁹ *Isto*.

magao, ali samo na riječima, a u biti ništa nije učinio da konkretno pomogne. I niz drugih članaka upućuje na takvo držanje Zapada: »'Saveznici' se odriču Poljaka«, »Nemoć Londona i Washingtona, »...Englezi bez skrupula podupiru sovjetske zahtjeve prema Poljacima«, Eden (britanski ministar vanjskih poslova) je prema piscu jednog članka »samo olako polio vodom očišćenja ruke Katynskim ubojicama, da im pomogne sprati krv poljskih časnika«. Naposljetku se u jednom članku za stav Zapada kaže da je »Sramota veća od Katynskog zločina«. Naime, u tom članku, u kojem se prenose naglasci iz govora slovačkog ministra unutarnjih poslova Aleksandra Macha, kaže se da je od katynskog zločina veća samo jedna sramota, a to je održavanje ugovora (mislili se na zapadne saveznike) s ubojicama (tj. Sovjetskim Savezom).

Četvrti element upotrebljavan u člancima o Katynu je element slavenstva. Iako se uglavnom ne govori izravno o međuslavenskim odnosima i slavenstvu na hrvatskim prostorima (tj. o hrvatsko-srpskim odnosima), ipak je to element koji je imao u prvom redu za cilj utjecati na te odnose. To je, naime, vidljivo čak i iz površnog prelistavanja novina izdanih u NDH tijekom rata. Katyn je, kao i u slučaju ostalih elemenata, bio tek dobrodošla ilustracija i potvrda (odnosno »potvrda«) štetnosti i pogubnosti slavenstva općenito, odnosno jugoslavenskosti kao specifičnosti hrvatskog prostora. Opseg ovoga članka ne omogućava, nažalost, detaljniji uvid u pisanje tadašnjih hrvatskih novina o drugim temama osim o Katynu, no svatko tko bi imao prilike makar i nakratko pogledati novine NDH bez ikakve sumnje složio bi se s ovom tvrdnjom. Karakterističan je tako natpis koji se pojavljuje na već spomenutom plakatu (vidi bilješku 1) o Katynu, koji zajedno s užasnim slikama leševa poljskih časnika i kraćim tekstom dopunjuje sumornu sliku: »Mrtvačka šuma kod Katyna / tako Sovjeti postupaju sa svojom slavenskom braćom«. I u članku dr. Ede Bulata, »Velikorusi i njihova 'Braća' – Boljševički imperijalizam i sadašnji 'Sveslavenski kongres'«²⁰, u kojem se komentiraju dosezi Sveslavenskog kongresa održanog neposredno prije toga u Moskvi, dovodi se pojam slavenstva u vezu s pojmom Katyna, tj. zločina. O Sveslavenskom kongresu održanom u SSSR-u postoji još nekoliko komentara, u kojima se taj kongres, te pojam slavenstva izravno dovode u vezu s pojmom Katyna, odnosno zločina. Kao primjer može se navesti izvješće s velikog ustaškog sastanka održanog u Banjoj Luci, pod naslovom »Manifestacija hrvatske svijesti Banje Luke / Na javnom političkom sastanku govorili su državni tajnik dr. Vjekoslav vitez Vrančić i glavni ravnatelj Matija Kovačić«.²¹ Unutar tog izvješća u kojem se prenosi govor Matije Kovačića nalazi se odjeljak pod indikativnim podnaslovom »Katynska šuma simbol panslavizma«²² gdje se pokolj u Katynu navodi kao primjer boljševičkih slavenskih osjećaja i podsjeća na činjenicu da je Sveslavenski kongres i organiziran nakon otkrića Katyna. Govornik, iznoseći i druge činjenice, ukazuje na pogubnost sveslavenskosti.

U sklopu razmatranja elementa slavenstva osobito je bitan članak Božidara Murgića »Odesa – Hrvatski Katyn / Počelo je 1916. godine: Srbski su časnici u Rusiji mučili i ubijali Hrvate, ratne zarobljenike / U povodu 15. go-

²⁰ *Spremnost*, god. II, br. 64, 16. svibnja 1943., str. 1.–2.

²¹ *Hn*, br. 734, 18. svibnja 1943., str. 3.

²² *Isto*, str. 4.

dišnjice smrti dra Aleksandra Horvata, glasa Hrvatsva onog vremena.«²³ U tom se članku inače raspravlja o rekcijama dr. Aleksandra Horvata (političara Stranke prava) u Hrvatskom saboru, na zločine koje su nad hrvatskim ratnim zarobljenicima (koji nisu htjeli postati dio srpske vojske) počinili srpski časnici i ruske vlasti 1916. godine u Odesi. Ti događaji uspoređuju se ovdje s Katynskom šumom. »Odesa, Odesa iz prošlog rata, to je naša hrvatska Katynska šuma«. Osobito je zanimljiv sljedeći odjeljak tog članka: »Danas, nakon dva i pol desetljeća iza svih tih događaja, kad ponovno čitamo taj njegov govor (tj. govor dr. Aleksandra Horvata, op. M. J.) hvata nas tjeskoba oko srca i jeza, jer upravo i nehotice dovodimo tadašnje događaje u Rusiji u vezu s ovima, što su ovih dana otkriveni u Katynskoj šumi, gdje iz golemih i dubokih jama odkapaju tisuće lješina ubijenih poljskih častnika, koji su isto tako postali žrtvama te panslavenske 'majčice Rusije'«.

Ovdje prikazani članci predstavljaju manji dio onih u kojima se unutar zadanog vremenskog razdoblja pisalo o Katynu. Ipak, držim da nije potrebno detaljnije prikazati svaki od njih. Ovdje obrađeni bitni su i reprezentativni, te ilustriraju način i sadržaj pisanja o Katynu u tisku NDH, a posebno kako je taj zločin promidžba NDH koristila unutar svojih već postojećih obrazaca, koji se, kako je već rečeno, nisu u bitnim crtama promijenili tijekom cijelog rata. Na kraju treba zabilježiti da se i sam pojam Katyna, kao simbol boljševičkog zločina, zadržao (iako vrlo rijetko) u uporabi sve do kraja rata. Kao primjer može se navesti članak »Sedlarica – Podravsko slavonski Katyn«, objavljen u *Hrvatskom narodu*, broj 1231., 11. siječnja 1945., u kojem se, poslije zauzeća nekih područja Podravine (u ovom slučaju područja Virja) od postrojbi Hrvatskih oružanih snaga, opisuju zločini (likvidacije mještana nekih sela) koje su uvčinite partizanske komunističke vlasti krajem prosinca 1944. godine.

Zaključak

Promatrajući napise izložene na prethodnim stranicama, može se bez većih problema zaključiti koji su bili poticaji hrvatskom tisku pri obradi zločina u Katynskoj šumi. Dojam je da je slučaj Katyna dobio znatan publicitet u hrvatskim glasilima zbog toga što se on mogao iznimno uspješno uporabiti u promidžbene svrhe na domaćem području, unatoč činjenici da se radilo o događajima koji su i po svom vremenu i mjestu bili daleko od Hrvatske i stanja u njoj. Pri tome se isticalo nekoliko čimbenika (ili primjera) koji su, prema mišljenju tadašnje hrvatske promidžbe, mogli utjecati na ljude u Hrvatskoj i njihova opredjeljenja.

Kao prva stvar isticala se opasnost od komunizma. Pri tome se posebno naglašavalo da ta opasnost najviše prijete upravo malim narodima (kakav je, npr., hrvatski). Kod toga se posebno spominjala činjenica da je partizanski pokret u svojoj biti komunistički i pod velikim utjecajem SSSR-a. Samim tim i njegovo je djelovanje isto kao i djelovanje ruskih boljševika, čija se djelatnost očituje u groznim zločinima, od kojih je onaj u Katynskoj šumi bio svakako jedan od najstrašnijih.

²³ *Spremnost*, god. II, br. 63, 9. svibnja 1943., str. 1.

Budući da se u slučaju Katyna radilo o tome da su i žrtve (Poljaci) i ubojice (Rusi) bili Slaveni, napadala se ideja slavenstva općenito. Ta je ideja dovođena u tisku NDH u najužu vezu, u slučaju Hrvatske, s idejom jugoslavenstva i obnovu Jugoslavije. Iako se taj element može naći u manjem broju slučajeva, ipak je vrijedno na njega upozoriti. Kao i u prethodnom slučaju (opasnost od komunizma) zločin kod Katyna stavljao se u kontekst praktičnog ostvarenja ideje slavenstva. Na isti način govorilo se tijekom rata u tisku NDH o partizanskim (i četničkim) zločinima protiv Hrvata i isticalo kao praktična potvrda da je jugoslavenstva ideja, u biti, samo maska velikosrpstva.

Također prisutan element u napisima o Katynu je i izjednačavanje boljševizma sa židovstvom, te prebacivanje dijela odgovornosti za boljševičke zločine na Židove. Pri tome treba primijetiti da se u najviše slučajeva radi o napisima koji su izravno preuzeti iz njemačkih izvora. Ipak, i u nekim komentarima i analizama pisanim perom nekih hrvatskih novinara provlači se protužidovska nota, iako se tome, za razliku od nekih drugih elemenata (opasnost od komunizma i kritika Zapada) ne pridaje velika pažnja.

Naposljetku, kao jedan od bitnih elemenata treba spomenuti analiziranje i praćenje ponašanja zapadnih saveznika (u prvom redu Velike Britanije, ali i SAD-a). Naime, upravo na držanju Zapada u sukobu koji je izbio između Poljaka (kao žrtava) i Sovjeta (kao zločinaca) nastojala je promidžba NDH odvratiti mnoge (koji su s pouzdanjem i nadom pratili borbu tih protiv sila Osovine) od simpatija prema tim zemljama. Budući da je Zapad, nastojeći zadržati dobre odnose sa svojim glavnim saveznikom SSSR-om, stajao po strani u ovom sukobu (i s vremena na vrijeme činio i manji pritisak na poljsku stranu), to je, objektivno slabija, poljska strana došla pod snažan pritisak kudikamo jačeg SSSR-a i bila prisiljena, iako nesumnjiva žrtva, činiti ustupke krivcima za umorstvo svojih vlastitih vojnika. Promidžba NDH iskoristila je ove činjenice i dokazivala kako, u borbi protiv boljševičke opasnosti, narodi Europe (a posebno mali narodi) ne mogu očekivati nikakvu pomoć od Zapada i moraju se osloniti u toj borbi na Njemačku i njene saveznike.

Danas je, u nedostatku bilo kakvih istraživanja, teško reći kakvi su bili dosezi promidžbe NDH u cjelini, a samim time i dosezi uporabe slučaja Katyn. Čini se, ipak, da je taj slučaj pobudio prilično zanimanje javnosti. Tako je poznato kako je javno predavanje (o čemu je u tekstu već nešto rečeno) hrvatskog člana međunarodnog povjerenstva u Katynu pobudilo veliku pozornost publike, koja je dupkom ispunjavala prostor gdje se ono održalo. Kako je već navedeno, protivnička partizanska strana nije smatrala potrebnim detaljnije se pozabaviti problemom Katyna.

Padom Nezavisne Države Hrvatske i uspostavom komunističke vlasti u Hrvatskoj dugo se vremena taj problem nije mogao objektivno promatrati. Tek na samom kraju socijalističkog razdoblja, kada se o tome počelo otvorenije govoriti i u samoj Poljskoj (koja je još uvijek bila članica Varšavskog ugovora, i kao takva pod sovjetskom dominacijom), i u Hrvatskoj su se pojavili prvi napisi, koji su nastojali objektivno odgovoriti na pitanje što se dogodilo u Katynu. Svakako da je najveće zanimanje za slučaj Katyna u Hrvatskoj zabilježeno 1993. godine, kada se obilježavala 50. godišnjica otkrića tog zločina, i kada su hrvatski mediji, drugi put u svojoj povijesti, tome posvetili značajniju pažnju.

S U M M A R Y

REACTIONS TO THE KATYN MASSACRE IN THE CROATIAN PRESS BETWEEN APRIL AND JUNE OF 1943

The author deals with articles published in the Independent State of Croatia (ISC) from April to June, 1943, regarding the Katyn massacre. In April, 1943 German military authorities discovered the remains of approximately 12,000 Polish army officers and NCO's, killed by the secret Soviet police (NKVD) in spring 1940, and buried in mass graves in Katyn, a small town in Western Russia.

Immediately after the discovery of the mass graves, German media announced their existence. They also brought a Commission of Experts from different European countries to Katyn to investigate the case and to present their results to the European public, hoping that these results would help them in their war effort against the Soviets and Allies. As a member of the Commission of Experts, Dr. Eduard Miloslavić of the Zagreb Faculty of Medicine visited Katyn and took part in the investigation. After his return to Zagreb he informed the Croatian public at his impressions and the results of the investigation.

He published several articles about Katyn, in which he wrote as an expert in the field of pathology, avoiding a propagandistic approach in expressing his opinion.

Owing to the fact that Soviet communist authorities were responsible for the crime in Katyn, the ISC press started to use the Katyn case in propaganda directed against its wartime and political enemies. It is possible to find several elements of propaganda in these articles. Primarily, they were against communism as an ideology and against the USSR as a communist state, which was trying to conquer Poland. Poland became synonymous with the small European nation whose fate, in the case of a Soviet and Allied victory, would be identical to the fate of the Katyn victims.